

Bonczidai Dezideriu

A VÁSÁRI BÁBJÁTÉKHŐSÖK JÁTÉKHAGYOMÁNYA

A 19. ÉS A 20. SZÁZADBAN
(Vitéz László és Paprika Jancsi)

Bonczidai Dezideriu

A VÁSÁRI BÁBJÁTÉKHŐSÖK JÁTÉKHAGYOMÁNYA

A 19. ÉS A 20. SZÁZADBAN
(Vitéz László és Paprika Jancsi)

Editura UartPress / UArtPress Kiadó
Târgu Mureş / Marosvásárhely
Editura Universitaria / Universitaria Kiadó
Craiova
2023.

Lektorálta: dr. habil. Ungvári Zrínyi Ildikó, egyetemi professzor

© Bonczidai Dezső, 2023

© UArtPress, 2023

© Editura Universitaria, 2023

Editura UArtPress

Târgu-Mureș, str. Köteles Sámuel nr. 6

cod poștal 540057, România

web: uartpress.ro

Editura Universitaria Craiova

Craiova, str. Brestei 156

cod poștal 200177, România

web: editurauniversitaria.ro

STUDIA ARTIS

A Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Doktori Iskolájának
könyvsorozata, 13. szám

ISSN-L 2734-8210

Támogató a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és
a Communitas Alapítvány



Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BONCZIDAI, DEZIDERIU

A vásári bábjátékhősök játékhagyománya a 19. és a 20. században:

(Vitéz László és Paprika Jancsi) / Bonczidai Dezideriu. - Târgu Mureș:

UArtPress; Craiova: Universitaria, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-8325-63-7

ISBN 978-606-14-1985-2

BEVEZETÉS

A kutatás tárgya és célkitűzése

A könyv meghatározó diskurzusa a Vitéz László bábfigura alakulástörténetére reflektál, tág kontextust biztosítva a magyar vásári kesztyűs bábjáték alakulását meghatározó történelmi-, társadalmi- és kulturális hatásoknak.

A magyar vásári bábjáték történetisége, tradíciói, a bábos dinasztiák tevékenysége többször került a vizsgálatok homlokterébe. A 20. században több kutató érintette a témát, Tolnai Vilmos etnográfiai,¹ Zoltán József² művészettörténeti ihletésű írásaikban tárgyalták a vásári bábjáték hőseinek és történetének kérdését.³ Színháztudományi szempontból Hlaváts Elinor,⁴ Belitska-Scholtz Hedvig⁵ és Székely György⁶ megállapításai a kortárs kutatások alapját képezik. Hozzáteszem Belitska-Scholtz⁷ és Székely⁸ is egy átfogó kutatást szorgalmaztak, amelyek érintik a levéltári adatok, a korabeli anyagok és a bábos családok hagyatékának feldolgozását.

1. TOLNAI Vilmos, „A paprika és a Paprika Jancsi”, *Magyar Nyelvőr* 32 (1903): 420–423.

2. ZOLTÁN József, *A barokk Pest-Buda élete* (Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1963), 147–153. A második kötetében részletesebben tárgyalta a bábjátékot és pontosította az első kötet helytelen adatait. ZOLTÁN József, *Népi szórakozások a reformkori Pest-Budán*, szerk. GÁTINÉ PÁSZTOR Mária (Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1975), 25–31.

3. Ide sorolható Békés István könyve is, bár az általa közölt bábtörténeti adatolás nem minden esetben pontos. BÉKÉS István, *Szegény ember gazdag városban* (Budapest: Kossuth Kiadó, 1973), 254–257.

4. HLAVÁTS Elinor, *Német bábjátékosaink* (Budapest: Német Néprajztudományok, 1940).

5. BELITSKA-SCHOLTZ Hedvig, *A vásári és művészi bábjátékszás Magyarországon 1945-ig* (Tihany: Veszprém Megyei Múzeumok Kiadványa, 1974).

6. SZÉKELY György, *Bábuk, árnyak* (Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1972).

7. BELITSKA-SCHOLTZ, *A vásári...*, 65.

8. SZÉKELY, *Bábuk...*, 159.

Az előzmények ismeretében óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy van-e létjogosultságuk az újabb kutatásoknak? Egyrészt az utóbbi évtizedben a vásári bábjáték iránti érdeklődés markáns jelenlétével szembesülünk, kutatói szempontból is izgalmas témává vált. Ennek elválaszthatatlan részeként a jelentősebb bábos dinasztiák tárgyi és szellemi örökségének feldolgozása, vizsgálhatóvá tétele újabb kérdésfelvetéseket generál. Jellemzően két domináns megközelítési irányzat figyelhető meg, a kutatások egyik része az európai gyökerek felől vizsgálja a témát,⁹ a másik részük a magyar vásári bábjáték tradícióinak szegmenseivel foglalkozik.¹⁰ A magyar vásári bábjáték helyzetét európai kontextusban egy tanulmány vizsgálta.¹¹ Másrészt a szórakozási

9. Ács Norbert, „Társadalmi, szexuális és transzcendens frusztrációk az európai kesztyűs vásári bábjátékban”. Doktori disszertáció, *Színház és Filmművészeti Egyetem*, hozzáférés: 2023. 08. 14, <https://archiv.szfe.hu/wp-content/uploads/2022/02/A%CC%81cs-Norbert-DLA-dolgozat.pdf>

10. A témában megjelent releváns tanulmányok: BALOGH Géza, *A bábjáték Magyarországon* (Budapest: Országos Színházstudományi Múzeum és Intézet, 2010); GALÁNTAI Csaba, „Ki látta Weisz Arankát? Adalékok a Korngut Kemény család történetéhez”, *Art Limes* 16, 4. sz. (2019): 77–86.; GALÁNTAI Csaba, „Idősebb Kemény Henrik utolsó levele. Bevezető gondolatok egy készülő monográfiához”, *Szcenáriumi* 9, 4. sz. (2021): 93–104.; KEMÉNY Henrik, *Életem a bábjáték a bölcsőtől a sírig*, lejegyezte LÁPOSI Terka (Debrecen: Korngut-Kemény Alapítvány, 2012); KÉKESI KUN Árpád, „Egy kiállítás margójára. Kemény Henrik életmű kiállítása”, *Art Limes* 16, 4. sz. (2013): 52–57.; LÁPOSI Terka, „Vásári bábjáték és tradicionális, avagy Kemény Henrik, a kikerülhetetlen”, in *A halhatatlan Vitéz László*, szerk. MARKÓ Róbert és PAPP Eszter, 119–131 (Győr: Vaskakas Bábszínház, 2015); LÁPOSI Terka szerk. *A Kemény Bábszínház Képekgyűjteménye. Korngut Kemény Henrik színházteremtése* (Kecskemét: Korngut-Kemény Alapítvány, 2015); LOVAS Lilla, „Kincsek a bábgyűjteményből. Tánospárok a Hincz-család hagyatékából”, *Art Limes* 14, 6. sz. (2017): 114–119.; LOVAS Lilla, „Kincsek a bábgyűjteményből. Egy 1891-es papírgalacsinn története 2018-ból. Belépőjegy Hincz Gusztáv bábszínházába”, *Art Limes* 32, 4. sz. (2019): 134–137.; RAFFAY Anna és SZOKOLAY Béla, „Népi bábjátékos hagyományaink”, in *A bábjátékos Magyarországon*, szerk. KÓS Lajos, dr. NÉMETH Antal, ÓHIDY Lehel, RAFFAY Anna és SZOKOLAY Béla, 5–49 (Budapest: Művelt Nép Tudományos és Ismeretterjesztő Könyvkiadó, 1955); SZOKOLAY Béla, „A magyar népi bábjátékos”, in *Bábtörténeti szöveggyűjtemény*, szerk. TARBAY Ede, 151–160 (Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, 1990); VOIGT Vilmos, „Még egyszer a Soroksári Faustról”, *A Dunántúl* 2, 6–7. sz. (2003): 111–118.

11. KÉKESI KUN Árpád, „A vásári bábjátékos hazai és nemzetközi helyzete”, *Art Limes* 17, 2. sz. (2014): 55–67.

szokások,¹² a mutatványosok világa iránti érdeklődés is megélenkült,¹³ történeti szempontból vizsgálva a szabadidős szórakozási formák kulturális szerepét, és az ehhez tapadó szociológiai, esztétikai jellemzőket.¹⁴

Bár tagadhatatlan, hogy 20. századtól számolva a magyar vásári bábjátékról számos tudományos munka látott napvilágot, az irányzatokon belül hiányosságként értékelhető, hogy a különböző megközelítési módok, valamint a vásári bábjáték kialakulását, megszilárdulását, áthagyományozódását befolyásoló történelmi-, társadalmi- és kulturális tényezők szisztematizálása hiányzik.

A kutatás a magyar vásári bábjáték tanulmányozásának tendenciáját követi, elsődleges célkitűzése, hogy új adatokkal és megközelítési módszerrel egészítse ki a magyar vásári kesztyűs bábjáték főhőseinek alakulástörténetét. A bábszakirodalom tanulmányozása kiegészült a korabeli sajtóanyagok feldolgozásával és a *Budapesti Fővárosi Levéltár* mutatványosokról fellelhető anyagainak vizsgálatával. A sajtóanyagok forrásanyagaként elsődlegesen az *Arcanum Digitális Tudománytár* adatbázisára alapoztam. A kutatás relevanciája abban ragadható meg, hogy holisztikus és interdiszciplináris szemléletmódjával alapot képezhet az első megközelítési irányzat kiterjedtebb vizsgálatához.

A vásári bábosok paravánján a kesztyűs bábfigurák nyíltan kigúnyolják, nevetségessé teszik, legyőzik a halált és az ördögöket. A paraván síkján ezek a mitológiai alakok legyőzhetővé

12. GRANASZTÓI Péter, „Szórakozási szokások a Városligetben (1872-1940)”, *Ethnographia* 106, 2. sz. (1995): 937–952.; GRANASZTÓI Péter, „Tömegszórakozás a Városligetben – A Vurstli”, *Budapesti Negyed* 5, 16-17. sz. (1997): 163–190.; PERCEL Olivér, *Szórakozás és szórakoztatás Budapest közterein 1873-1953* (Doktori disszertáció, kutatóhelyi vitára szánt változat, kézirat, 2022).

13. TELLER Katalin és MOLNÁR Dániel, *Show és business Pest-Budán* (Budapest: Kiscelli Múzeum, 2022). Továbbá ide sorolható Ligetfalvi György blogja is. LIGETFALVI György, *Mutatványok és mutatványosok a régi Pesten*, hozzáférés: 2023. 08. 14., <https://mutatvanyos.blogspot.com/2021/11/hincz-csalad-vasari-babozas-varosligeti.html>

14. TELLER és MOLNÁR, *Show és...*, 5.

válnak, a kesztyűs bábhősök ebből kifolyólag túlhaladják a mozgató, a halandó ember korlátait. A kutatás második célkitűzése a magyar vásári kesztyűs bábjáték narratív sémáinak és karakter ábrázolásának dramaturgiai vizsgálata. A vásári kesztyűs bábjáték dramaturgiájának legjellemzőbb mozzanatait magyarázó szemléletmód a halálattitűd és a mitológiai lények elemzésében konkretizálódik. Emellett szorosan hozzátartozik a nők alulreprezentáltságának, a családmodellnek és a verekedés szervező elvének kérdése.

Problémafelvetés

A bábtörténészek egyöntetű véleménye szerint a Paprika Jancsi és a Vitéz László bábfigurák az európai vásári bábhősök népes családjába tartoznak, amelynek gyökerei az itáliai *commedia dell'arte* kialakulásáig vezethető vissza.¹⁵ A külső attribútumok – alakjuk enyhén deformált, az orruk általában nagy, a ruhájukban a meghatározó szín a piros – mellett, közös vonásokkal rendelkeznek a narratív sémáikban, a típusfiguráikban és a verekedésre való hajlamukban. Minden náció bábhőse egy sajátos honosítási folyamaton esett át, karakterük erősen kötődik a műfaji tradíciókhoz, illetve kereszteződtek más népszerű bohócfigurákkal és magukon hordozzák az adott társadalom változásait, aktuális igényeit.¹⁶

Ebben a kontextusban a „honosítás” fogalmának használata azért indokolt, mert a bábtörténeti ismereteink szerint a magyar vásári bábhősök megjelenését a külföldi vándorbábjátékosok tevékenysége döntően befolyásolta. A vándorbábjátékosok repertoárjában felbukkanó komikus hősök, a műsorszámuk tartalmi felépítése és esztétikája modellt nyújtott a két magyar bábhős megalkotásához.¹⁷ A karakterek önálló jellemének kialakulása, megszilárdulása,

15. Amarylisz WALCZ, „A vásári bábjáték Itáliában”, *Art Limes* 2–3, 2–3. sz. (2006): 54–63, 55.; Henryk JURKOWSKI, „Vásári bábok és bábhagyományok”, ford. BALOGH Géza, *Art Limes* 17, 2. sz. (2014): 45–53, 45.

16. LÁPOSI, „Vásári bábjáték...”, 125.

17. BELITSKA-SCHOLTZ, *A vásári...*, 53.

áthagyományozódása a letelepedett és fokozatosan elmagyarosodó bábjátékosok markáns jelenlétében fejlődött ki.

A Korngut-Kemény család apáról fiúra áthagyományozó-dott játéknnyelve magába sűríti a magyar vásári bábjáték tradícióit, kikerülhetetlen referenciapontként determinálja a mai Vitéz László előadásokat. A figura megalkotása nem köthető a családhoz, a vásári bábjáték egyaránt több fejlődési stádiumon esett át, nemcsak a karakter, hanem a játéknnyelv is magán hordozza a társadalmi változások nyomait és a tradícióhoz való ragaszkodás kettősségét. A Vitéz László bábfigura nevét először 1883-ban említik, de alakulástörténete visszanyúlik az ezt megelőző időszakra és szorosán összefonódik az első magyar bábfigura, Paprika Jancsi megjelenésével.

A Paprika Jancsi figurát, mint élőszereplőt, 1838-ban említik Balog István *Bakonyi tolvajok*¹⁸ című darabjában.¹⁹ Báb-történeti kontextusban 1842-ben bukkan fel, a *Honi vásárcépké* című genreképkében. A vásár hagyományos szórakoztatói a képmutogató, a kötél- és a majomtáncos mellett olvashatjuk, hogy „imitt paprikajancsik verik egymás’ fejét; gyönyörű komedia!”.²⁰

Egy évvel később, Garay János leopoldmezei népünnepélyt bemutató írásában is szerepel Paprika Jancsi. A kifejezést a mutatvány megnevezésére használta, az „egy policinello” mellé, zárójelben megjegyezte, hogy „magyarul Paprika Jancsi”.²¹

18. A darabot Balog István jegyezte és 1827-től a repertoárja állandó részét képezte. A kézírata nem őrződött meg, *Bakonyi Zsiványok* és *Bakonyi Tolvajok* címek alatt is játszották. A kritikák alapján rekonstruálható, hogy egy rabló történetét dolgozta fel, aki szakítani szeretett volna korábbi életformájával, de céljai elérését különböző események gátolták. DÖMÖTÖR Sándor, „A betyárromantika”, *Ethnographia* 41, 2. sz. (1930): 97–114, 105.

19. A Paprika Jancsit, mint élőszereplőt, a Szegeden előadott, *Bakonyi tolvajok* darab során említik először. A Paprika Jancsit életre keltő színész alakításáról röviden megjegyezték, hogy jól játszott. CSENDVÖLGYI, „Magyar játékszín”, *Honművész* 6, 64. sz. (1838): 501–503, 502.

20. S. N., „Honi vásárcépké”, *Regélő-Pesti Divatlap* 1, 18. sz. (1842): 141–142, 142. A könyvben a 19. századból származó idézeteket az eredeti helyesírás szerint közlöm.

21. GARAY János, „A leopoldmezei népvigalom Budán”, *Regélő-Pesti Divatlap* 2, 23. sz. (1843): 714–720, 719.

Korábban a *Honművész* hasábján a „policinello” szó után zárójelben a „bábjátékos, Hanswurst” kommentár szerepelt.²² A külföldi tudósítások, leírások alkalmával más nemzet bábhőseinek megnevezésére gyakran használták ezt a megjelölési formát,²³ illetve teljesen mellőzték az eredeti figura nevét, Paprika Jancsiként hivatkoztak a bábhősre.²⁴ Az elmagyarosító névhasználat szokása még akkor sem kopott ki teljesen, amikor Vitéz László népszerűségben túlszárnyalta Paprika Jancsit és a társadalom bábjáték iránti érdeklődése erősödött.

Bár a szakirodalomban Garay leírása vált ismertté, a figurát illetően mindkét hivatkozás lényeges. Az első egy vásárt, az utóbbi egy népiünnepélyt ábrázolt, vagyis két olyan eseményt, amelyek jelentős társadalmi és kulturális szerepet töltek be. Ezek az alkalmak nagy tömegeket vonzottak, ahol megjelentek a hagyományos szórakoztatók, köztük a bábjátékosok is. A Vurstlik és vidámparkok kialakulását követően a mutatványosok nagyobb része letelepedett. A városligeti Vurstliban az 1870-es és az 1890-es évek között a polgári réteg is megfordult, később jellemzően az alsóbb társadalmi réteg látogatta.²⁵ Ezt több tényezővel is magyarázzák, például a munkások nehéz életkörülményei,²⁶ a kevés szabadidő,²⁷ és a nagyvárosi elidegenedés problémája.²⁸ Perczel Olivér arra mutat rá, hogy a fővárosba érkező vidéki ember számára, a ritka ünnepként megélt, vásárban megszokott szórakozási lehetőséget

Garay a felsorolásnál említi a bábosokat: „Itt sátrak vannak felülte, bábosok, gyermekjáték-árusok, czukor és fűszerárus olaszok’ sátrai”. GARAY, „A leopoldmezei...” 716. A szövegkontextus alapján a „bábos” nem a bábjátékos, hanem a bábkalácsos lehetett, mert ebben a korban a bábos kifejezés elsődlegesen a bábkalácsost, bábsütőt jelentette. BALLAGI Mór szerk., *A magyar nyelv szótára* (Budapest: Franklin Társulat, 1867), 60.

22. S. N., „Külföldi játékszín”, *Honművész* 4, 83. sz. (1836): 662–664, 662.

23. Vö. G. A., „Tárca Trouville-ból”, *Fővárosi lapok*, 1875. aug. 12., 820–821, 820.; E. A., „Római ünnepnapok”, *Az Újság*, 1911. jún. 04., 7–8, 8.

24. Vö. NORDAU Miksa, „Oroszországi levelek”, *Ellenőr*, 1874. febr. 23., 1.; MAISLIS Mór, „London”, *Ellenőr*, 1874. máj. 22., 1–2, 2.

25. GRANASZTÓI, „Szórakozási...” 946.

26. GRANASZTÓI, „Szórakozási...” 949.

27. GRANASZTÓI, „Szórakozási...” 947.

28. GRANASZTÓI, „Tömegszórakozás...” 183.

biztosította minden vasárnap.²⁹ Vagyis a vásárban, búcsúiban, népünnepélyeken megismert hagyományos szórakozási formákkal találkozhatott, ami az ismerős szórakozási tapasztalat érzését nyújtotta, megteremtve és megalapozta a kontinuitást.

A levéltári dokumentumok tanúsága szerint a városligeti Vurstliban a 19. században a hagyományos szórakoztatási formák nagy népszerűségnek örvendtek, természetesen ez alól a Paprika Jancsi és a bábszínház sem volt kivétel. Egy 1885-ös kimutatás szerint két Paprika Jancsi játékos és egy bábszínház működött,³⁰ sőt az 1906-os szezonban három bábszínház és egy Paprika Jancsi szórakoztatta a látogatókat.³¹ De a közönség az új szórakozási formák, elsősorban a mozi megjelenésével párhuzamosan, folyamatosan igényelte a megújulást, a hagyományokhoz való ragaszkodás egzisztenciális nehézségekhez vezetett.³² Ez a tényező is hozzájárult, hogy a századforduló utolsó évtizedében a bábszínházak, a Paprika Jancsik száma jelentősen megcsappant, a városligeti Vurstli 1944-es szezonjában már csak a Hincz bábszínház működött.³³

Az 1842-ben megjelent írás alapján, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* a „paprikajancsik” kifejezés jelentését így határozta meg: „a vásáron vagy bábjátékban szereplő, nagyorru, piros ruhás, ravasz ötleteivel nevetető személy vagy bábú; Hanswurst.”³⁴ Tehát a megnevezés élő- és bábszereplőre is vonatkozott, továbbá 1840-es évektől további jelentésréteggel bővült: 1846-tól a komolytalan, bohócként viselkedő személyre, 1848-tól a szélhámós, megbízhatatlan kalandorra és 1873-tól a feltűnően, rikítóan öltözködő ember megnevezésére is használták.³⁵ Bábtörténeti vonatkozásban a kifejezést a játéknyelvre és

29. PERCZEL, *Szórakozási...*, 72.

30. Levéltári jelzet: BFL IV. 1407. b VII.344/1885

31. Levéltári jelzet: BFL IV.1407.b VI.3521/1908. kcs.

32. GRANASZTÓI, „Tömegszórakozás...” 183.

33. Levéltári jelzet: BFL IV.1407.b VI.3521/1908. kcs. (226535/1940)

34. BENKŐ László, szerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976), 94.

35. BENKŐ, szerk., *A magyar nyelv...*, 94.

a játékos megnevezésére szolgált. A 19. és a 20. században nagyon ritkán használják a bábjátékos hivatalos nevét, egyszerűen Paprika Jancsinak nevezik. Amikor Hincz Hársfai Károly részt vett az első világháborúban, a sajtóanyagokban azt olvashatjuk, hogy „bevonult a Paprika Jancsi” is.³⁶

Garay alapján Belitska-Scholtz arra következtetett, hogy a figura legkorábban az 1830-as évek közepén jelenhetett meg, mert 1843-tól irodalmi hivatkozással bizonyítható a létezése.³⁷ A megállapítás első fele ma is érvényes, a második rész viszont pontosítást igényel, mert 1842-ben már említik. A figurát illetően mélyebb és alaposabb felülvizsgálatra szorul az alakulástörténete, a bábtörténetben elfoglalt helye, illetve a Vitéz László figurával való összerosódása. Elfogadott nézeté vált, amit a nemzetközi szakirodalom is átvett, hogy Vitéz László megjelenését követően Paprika Jancsi háttérbe szorult. Belitska-Scholtz szerint:

„aki a megváltozott név ellenére továbbra is a korábbi Paprika Jancsi bábu, döntően »paprikajancsis« tulajdonságokkal. A két figura tehát nagymértékben összerosódik, a Paprika Jancsi és Vitéz László elnevezések egy és ugyanarra a bábura vonatkoznak.”³⁸

Henryk Jurkowski azzal magyarázta a jelenséget, hogy Paprika Jancsi nevetséges figura volt, aki számtalan negatív tulajdonságot hordozott magában. Ezzel szemben Vitéz László a „magyar nép függetlenségének és töretlenségének szószólójaként vált ismertté”.³⁹ A megállapítása miszerint voltaképpen névcseré történt, a Paprika Jancsi és a Vitéz László elnevezés ugyanazt a figurát jelöli, nem elfogadható. Vitéz László megjelenését követően, általában mindkét figurát hasonló viselkedéskészlettel ren-

36. SZENES Béla, „A kültelek élete”, *Világ*, 1915. jan. 6., 7–8, 8.

37. BELITSKA-SCHOLTZ, *A vásári...*, 56–57.

38. BELITSKA-SCHOLTZ, *A vásári...*, 60–61.

39. JURKOWSKI, „Vásári...” 53.

delkező, különálló entitásként említik. Ezért az a leegyszerűsített magyarázat sem fedi a valóságot, hogy az első magyar bábhős vesztét a rossz tulajdonságai okozták és helyette megszületett egy ízig-vérig magyar figura. A Paprika Jancsi megjelenése után, az 1850-es években már úgy hivatkoznak a figurára, hogy a gyerekek körében népszerű. Az 1860-as évektől a gyerekeknek szánt irodalmi művekben is felbukkan, népi kalendáriumot neveznek el róla, többször próbálkoztak a nevét viselő humorisztikus lap indításával és az 1880-as években a játékiparban is megjelenik, egyszerű, olcsó játékként. Következésképpen a 19. században ismert figura volt, későbbi háttérbe szorulása egy összetettebb kérdéskör. Ezért indokolt, hogy Paprika Jancsi alakulástörténetét részletesen vizsgáljuk, a hagyományos játéktér sajátosságain keresztül, a külföldi vándormutatványosok recepcióján át, a Vurstlik kialakulásáig és a bábos dinasztiák szerepéig.

Paprika Jancsi megjelenését követően, fokozatosan artikulálódni kezdett az állandó játéktér igénye. A letelepedés, a viszonylagos stabilitású játéktér kezdetleges és szórványos megteremtésének hatására a vásári bábelőadások alkalomhoz kötöttségét, bizonyos fokig felváltotta a rendszeresség. Az izolált stabilitási kísérleteket a Vurstlik kialakulása differenciáltabb társadalmi és kulturális kontextusba helyezte, megteremtve a bábos bódék működési feltételeit. A letelepedett bábjátékosok bódéja maga után vonta a bábfigura karakterjegyeinek, az előadás narratív sémáinak és típusfiguráinak a megszilárdítását, a műfajok közötti határvonalak határozottabb kijelölését, a játékrepertoár állandóságát.

A kutatás első hipotézise szerint a *viszonylagos stabilitású* játéktér kialakulása meghatározta Paprika Jancsi és Vitéz László bábfigura alakulástörténetét. Ennek hatására a vásári bábelőadások alkalmosságát a szezonális jelleg váltotta fel. A „viszonylagos” kifejezés használatát a Vurstli szezonális működése és a stabilitás megteremtésének folyamat jellege teszi indokolttá. A szezonális működést a Vurstlik évszakhoz és ese-

tenként, a nézőtér fedetlen szerkezetéből fakadóan, időjáráshoz való kötöttsége is eredményezte.

Ez a játéktér a bábjátékosok számára nem biztosított konzisztens megélhetést és maga után vonta a korábbi vándorló életforma megőrzését. Hincz Gusztáv 1877-től játszott a városligeti Vurstliban,⁴⁰ a család *Vándorkönyvéből* viszont tudjuk, hogy ezt követően is felléptek Budapesten kívüli településeken.⁴¹ A dinasztia színházalapításának, játékrepertoárjának tanulmányozása során élesen tükröződik a Városliget kulturális kontextusának hatása is. A többgenerációs bábos család tevékenységére reflektálva, a vándorkorszaktól eljutunk a kőből épített bábszínházi épületig, ahol a közönség igényeinek figyelembevétele a vásári tradíciók háttérbe szorulását eredményezte. Hincz Hársfai Károly fokozatosan megváltoztatta a bábszínház arculatát, tevékenysége egy új korszakként interpretálható az *Első Magyar Bábszínház* történetében, a repertoárja tükrözte a fővárosi polgári gyermekközönség ízlését is.⁴² A bábszínházát 1950-ben államosították, a család Vitéz László játéktradíciója és bábos tevékenysége a magyar vásári bábtörténet megkerülhetetlen része lett, viszont nem vált referenciaponttá.

A Korngut-Kemény dinasztia által áthagyományozódott játéktradíciójának köszönhetően a referenciapontunk mélyebb rétegei rajzolódnak ki. A magyar vásári bábjáték történetében a dinasztia több generációt átívelő tevékenysége összeforrt a családi tradíció komponenseinek és a Vitéz László játékhagyományának letisztulásával, megszilárdításával, illetve áthagyományozódásával. A kutatás második hipotézise szerint a Vitéz László bábfigura alakulástörténetében a Korngut-Kemény család tevékenysége a fejlődés következő mérföldkövének tekinthető, és a játéknyelv adaptálódott a társadalmi változásokhoz, igényekhez. A dinasztia Vitéz László játéktradíciója a vásári hagyomá-

40. Levéltári jelzet: BFL IV.1407.b VII.1276/1877

41. Országos Széchényi Könyvtár, könyvtári jelzet: Oct. Hung. 684.

42. BELITSKA-SCHOLTZ, *A vásári...*, 24.

nyokból építkezve, megőrizve az archaikus réteget, a karakter jellemző attribútumait, megtartva a játék etikai evidenciáit, kerülve a didakszist, tiszteletbe tartva a műfaj törvényszerűségeit és hatásmechanizmusát, adaptálódott a társadalmi igényekhez. A dinasztia Vitéz László előadásai magukba sűrítik a többre-tegűséget, ellenben a szélsőséges és szatirikus jelenetek zömmel kiszűrődtek.

A Korngut-Kemény családdal kapcsolatban jellemzően a Vitéz László játéktradícióra asszociálunk, viszont a három generációs bábos család játéktradíciója több komponenst foglal magába. A családi játéktradícióba a marionett- és a kesztyűs bábokkal előadott előadások, illetve etűdök is hozzátartoztak. A részletes vizsgálat során a következő szempontokat vettem figyelembe: a műsorszámok tematikai felépítését, a bábjátékok nyelvezetét, a bábtechnikák használatának jellemzőit, a színpadképük megalkotásának sajátosságait, az állandó típusfigurák jellemző attribútumait, a család játéktílusát, játékhagyományát, a hatásmechanizmusok összetettségét, és a tradícióhoz való attitűdjüket. A dinasztian belül mindenki más szerepkört töltött be, Korngut Salamon megteremtette a bábszínház előfeltételeit. Korngut Kemény Henrik bábos életútja magába foglalta az esztétikai alapok kijelölését, a szöveg és előadások dramaturgiai elveinek megalkotását, a családi tradíció komponenseinek megteremtését, valamint a Vitéz László játéktradíció megszilárdítását, átörökítését, és a *Kemény Bábszínház* megalapítását, működtetését.

Fia, Kemény Henrik kezén a Vitéz László bábfigura hazai és nemzetközi elismerést vívott ki, iskolateremtő egyéniséggé vált, aki hatással van a kortárs bábművészetre.⁴³ Ahogy a Hincz-Hársfai, úgy a Korngut-Kemény bábszínház esetében is kimutatható a játéktér kulturális kontextusának lenyomatai, éles különbség viszont, hogy a műsoruk gerincét a Vitéz László játékok és a technikai bravúrt igénylő marionettszámok képezték.

43. LÁPOSI szerk., *A Kemény Bábszínház...*,16.

Kemény Henrik játékán keresztül generációk ismerték meg a család Vitéz László játéktradícióját, emellett évtizedekig egyszemélyes képviselője volt a műfajnak. Ebben a bábos szakmának az iránta és a dinasztia játéktradíciójával szembeni tisztelete, elfogadása is érvényre jutott. Halálával a családi tradíció megszakadt, ezzel párhuzamosan a Vitéz László játéktradíció iránti érdeklődés fokozatosan megélénkült.

1. A VITÉZ LÁSZLÓ BÁBFIGURA ALAKULÁSTÖRTÉNETE

1. 1. A Paprika Jancsi és a Vitéz László bábfigura megjelenése

1. 1. 1. A szórakozás hagyományos terei

Az etnográfusok a magyar vásárokról, búcsúkról szóló értekezéseikben rendre kiemelik a bábjátékosokat, a bábjátékot, mint a vásári szórakoztatók, szórakozások egyik formáját. A vásári szórakoztatókhoz sorolták a képmutogatókat, históriásokat, panorámatulajdonosokat, bűvészeket, szemfényvesztőket, kötél-táncosokat, medvetáncoltatókat, bohócokat, akrobatákat, körhintásokat, varázslókat, jövendőmondókat, műlovarokat, kintornásokat, vándorkomédiásokat, vásári bábjátékosokat. A különböző mutatványosok a vásár egy meghatározott részét foglalták el, a működésüket engedélyhez kötötték.⁴⁴

A látogatók egyszerűen „komédiásnak”⁴⁵ nevezték a mutatványosokat, a nagyobb vásárokon sátrakból és bódékból külön „komédiás fertály”⁴⁶ épült. Ezeknek a komédiás soroknak óriási vonzerejük volt, a hódmezővásárhelyi vásárról Kiss Lajos következőket jegyezte fel:

„Legtöbb gyűlt össze vásáronként a komédiából. Két hosszú sor húzódott szemben egymással. A két sor közti tágas helyen hömpölygött szüntelen a közönség egyik komédiától a másikig, mindig oda, ahova előadás után

44. BALASSA Iván és ORTUTAY Gyula, szerk., *Magyar néprajz* (Békéscsaba: Corvina Kiadó, 1980), 107.

45. KATONA Imre, „A magyar vásárok folklórja”, in *Vásártörténet – Hídvásár*, szerk. SZÖLLŐSI Gyula, 111–206 (Debrecen: Hortobágyi Intéző Bizottság, 1976), 172.

46. KATONA, „A magyar...”, 172.

a trombiták és dobok hangja, a szereplők bemutatása és a kikiáltó feltűnő trükkjei csábították.”⁴⁷

A vásárok egyik lényeges sajátossága volt, hogy az emberek társadalmilag sokkal szabadabban érintkeztek, erre utal a „szabadság” kifejezés használatának elterjedése. A vásár kifejezés használata mellett elterjedt megnevezés volt a „sokadalom” és a „szabadság”. Mindkét elnevezés magába sűriti a vásárok két jellegzetességét: nagy területről nagyon sok ember gyűlt össze, valamint az árucsere folyamata a mindennapi árusításnál kötetlenebb formában zajlott.⁴⁸

Az elsődleges gazdasági funkciójuk mellett, a vásárok sajátos kulturális és társadalmi szerepet töltek be. Társadalmi találkozások színtereként szolgáltak, ahol azonos és eltérő szakmájú, vallású, nemzetiségű emberek tapasztalatokat, ismereteket, műveltségi elemeket cserélhettek. Hosszú évszázadokon keresztül a népesség nagy részének az utazásra, a világ megismerésére a vásárok, piacok nyújtottak alkalmat. A különböző mutatványosok látványosságai a szórakoztatás mellett, hírközlő, tájékoztató funkcióval is rendelkeztek.⁴⁹

A mutatványosok, bár nem ez volt az elsődleges céljuk, látványosságaikkal reflektáltak különböző történésekre, egyszerre tájékoztattak és hírt közöltek a nagyvilágról. A sajátos eszközkészletükkel hozzájárultak ahhoz, hogy a hétköznapi polgárok megismerhessenek más tájakat, embereket, fontosabb gazdasági és történelmi eseményeket. Ennek jelentőségét az 1880-as és 1910-es évekre fókuszáló hódmezővásárhelyi leírásból érzékelhetjük a legplasztikusabban. „Ilyenkor tekintett a nagyvilágba” – írja Kiss,⁵⁰ hiszen a földműveléssel foglalkozó embereket szűk

47. KISS Lajos, *Vásárhelyi híres vásárok* (Szeged: Tiszatáji Magvető, 1956), 68.

48. BALASSA és ORTUTAY, szerk., *Magyar...*, 103.

49. DANKÓ ERVIN, „A magyar vásárok funkciói”, in *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve I*, szerk. BENCSIK János, 157–166 (Hajdúböszörmény: Hajdúsági Múzeum Kiadványa, 1973), 162.

50. KISS, „Vásárhelyi...” , 7.